

Εισήγηση του Σταύρου Μαυρουδέα, καθηγητή Πολιτικής Οικονομίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στην ημερίδα την αφιερωμένη στον Κώστα Τζιαντζή, Αθήνα, 26/11/2021

Ολόκληρη η ημερίδα σε βίντεο εδώ

Φίλοι και φίλες, καλησπέρα.

Για τον Κώστα

Δεν θα πω πολλά. Άλλωστε στον Κώστα δεν άρεσαν οι υπερβολές και οι έπαινοι όσο τον αφορούσαν. Διακατεχόταν από αυτή την υποδόρια και ταυτόχρονα ευγενική ειρωνεία που κρύβει πίσω της την ουσιαστική σεμνότητα ενός ανθρώπου αφιερωμένου στο σκοπό της επανάστασης. Είναι σαν να έλεγε «ας αφήσουμε τις περιττές φιοριτούρες και ας επικεντρωθούμε σε αυτό που είναι το βασικό». Σε μιά εποχή που η ήττα πλημμύρισε την Αριστερά και το κομμουνιστικό ρεύμα από μικρούς ανθρώπους με μεγάλους εγωισμούς επέμενε απαρασάλευτα στο πραγματικά απελευθερωτικό πρότυπο των μεγάλων ανθρώπων που εξοβελίζουν τον όποιο εγωισμό τους.

Ένα πράγμα όμως πρέπει να ειπωθεί. Ο Κώστας είχε την ξεχωριστή ικανότητα μέσα σε μεγάλες συζητήσεις και σε καταιγισμούς ιδεών (ορθών και λανθασμένων) να ξεχωρίζει τον πυρήνα, το βασικό και να μπορεί να το κωδικοποιεί με τρόπο που να συγκεφαλαιώνει την σημασία και την προτεραιότητα του. Σ' αυτόν οφείλεται η ιδέα του νέου σταδίου (με όλες τις αντιφάσεις της). Σ' αυτόν οφείλεται η ιδέα και η επιμονή στην **ανάγκη προγραμματικής και πολιτικής επαναθεμελίωσης του κομμουνιστικού ρεύματος και όχι της επιστροφής σε κάποια παλιότερη ηρωική στιγμή του.** Χωρίς φυσικά να υποβαθμίζεται και να παραγνωρίζεται η πολύτιμη ιστορική εμπειρία του παρελθόντος.

Στο ζήτημα που συζητάμε σήμερα, ο Κώστας επέμεινε ορθά – απέναντι σε άλλες ιδέες – στην επισήμανση της ύπαρξης, της μακρόχρονης διάρκειας και της καθοριστικής σημασίας της μεταβατικής περιόδου από την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο μέχρι την είσοδο στο σοσιαλισμό.

Αυτό που ακολουθεί είναι μία προσπάθεια να διευκρινιστεί περισσότερο το κρίσιμο αυτό ζήτημα, ιδιαίτερα στις πολιτικο-οικονομικές του πτυχές.

1. Ο δρόμος για το σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό προϋποθέτει την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη και τους συμμάχους της. Σε αντίθεση με την μετάβαση από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό (που οι καπιταλιστικές οικονομικές σχέσεις διέβρωσαν εκ των έσω το παλιό σύστημα πριν η αστική τάξη κατακτήσει την πολιτική εξουσία), η σοσιαλιστική μετάβαση δεν μπορεί να προκύψει με την μορφή των σοσιαλιστικών οικονομικών νησίδων μέσα στον καπιταλισμό αλλά προϋποθέτει την κατάληψη της πολιτικής εξουσίας.

2. Η κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας ανοίγει μία μακρόχρονη (ανάλογα και με τις αρχικές συνθήκες της κάθε χώρας) περίοδος που **οι κλασικοί του Μαρξισμού ονόμασαν δικαιολογημένα προκλητικά «δικτατορία του προλεταριάτου»** (σε αντίστιξη με την αστική δημοκρατία, την ουσιαστική *«δικτατορία της αστικής τάξης»*). Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη τάξεων, την σκληρή πάλη μεταξύ τους (ακόμη και στα πλαίσια του εργατικού κράτους) και επίσης η έκβαση της δεν είναι δεδομένη. Δηλαδή μπορεί να υπάρξει αναγέννηση του καπιταλισμού.

3. Η συνέχεια της πορείας από την μεταβατική περίοδο στο σοσιαλισμό και στη συνέχεια στον κομμουνισμό είναι μία συνεχής επαναστατική διαδικασία (οι κλασικοί την ονόμασαν **διαρκή επανάσταση** και στη συνέχεια τόνισε την σημασία της ο Λ. Τρότσκυ), που χαρακτηρίζεται από καμπές, τομές και ενδεχόμενες αναστροφές.

4. Αυτό το κεφαλαιώδες πρόβλημα αναδείχθηκε, αλλά και στη συνέχεια συγκαλύφθηκε σε όλες τις μέχρι σήμερα εμπειρίες σοσιαλιστικής μετάβασης (ΕΣΣΔ, Κίνα). Συνήθως η σταθεροποίηση της εργατικής πολιτικής εξουσίας μετά από την αρχική ταραγμένη επαναστατική περίοδο οδηγεί στην **πρόωρη διακήρυξη της εγκαθίδρυσης του σοσιαλισμού** και παραγνωρίζει την συνεχιζόμενη (έστω με συγκεκαλυμμένες και υποδόριες μορφές) **ταξική πάλη.** Η περίπτωση της **Κινεζικής Πολιτιστικής Επανάστασης** έχει ενδιαφέρον γιατί αποτέλεσε ίσως την πιο σημαντική προσπάθεια να αναγνωρισθούν και να καταπολεμηθούν οι τάσεις αστικής παλινόρθωσης. Ο χαρακτήρας, οι αντιφάσεις και εν τέλει η ήττα της αξίζει να ξαναμελετηθούν με προσοχή.

Ας δοκιμάσουμε να δούμε το πρόβλημα της μεταβατικής περιόδου (της δικτατορίας του προλεταριάτου) από την αντίστροφη χρονικά οπτική γωνία.

Οι κλασικοί του Μαρξισμού ορθά απέφυγαν να κάνουν μία λεπτομερή σκιαγράφηση του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού. Αναγνώρισαν ότι αυτό είναι ένα καινοφανές πεδίο που δεν υπήρχαν στην εποχή τους τα υλικά για να διακριβωθεί αναλυτικά. Άλλωστε, ορθά ήθελαν να αποφύγουν την ανεδαφικότητα και τα σφάλματα των Ουτοπικών Σοσιαλιστών. Η μετέπειτα συζήτηση – κάτω από τον τίτλο «πολιτική οικονομία του σοσιαλισμού» – έχει ενδιαφέροντα στοιχεία αλλά εκ του αποτελέσματος δεν αντιμετώπισε επαρκώς το πρόβλημα.

Όμως, οι Μαρξ και Ένγκελς έδωσαν σαφείς και ρεαλιστικούς ορισμούς του Σοσιαλισμού και του Κομμουνισμού.

Ο Σοσιαλισμός αποτελεί το πρώτο στάδιο του κομμουνισμού. Χαρακτηρίζεται από:

- Κατάργηση τάξεων αλλά ύπαρξη διαφορετικών ομάδων μέσα στους εργαζόμενους (διαφοροποιήσεις μέσα στο σώμα της αταξικής κοινωνίας): «από τον καθένα σύμφωνα με την συνεισφορά του, στον καθένα σύμφωνα με την συνεισφορά του»)
- Κατάργηση των εμπορο-χρηματικών σχέσεων (διανομή με βάση το πλάνο)
- Στο σοσιαλισμό τα προϊόντα και οι υπηρεσίες παράγονται άμεσα για χρήση, σε αντίθεση με τον καπιταλισμό που παράγονται με σκοπό το κέρδος. Επομένως, ο νόμος της αξίας δεν ισχύει. Η παραγωγή οργανώνεται καθολικά (για το σύνολο της οικονομίας) με βάση τον συνειδητό σχεδιασμό της από την κοινωνία. Όμως υπάρχει ένα τροποποιημένο κατάλοιπο της στη σφαίρα της διανομής. Οι αμοιβές των εργαζομένων αντιστοιχούν στην εργασιακή συνεισφορά τους. Αυτή όμως η διανομή δεν γίνεται με όρους αγοράς (δηλαδή σχηματισμού μισθών στην αγορά εργασίας) αλλά με την άμεση

αντιστοίχιση τους – μέσα από το πλάνο – στην εργασιακή συνεισφορά τους. Συνεπώς, η αμοιβή των εργαζομένων είναι απο-εμπορευματοποιημένη αλλά υπάρχουν μισθολογικές διαφορές.
- Ο οικονομικός σχεδιασμός γίνεται με βάση αξίες χρήσης (φυσικά μεγέθη και εργασιακό περιεχόμενο)
- Το κράτος αδυνατίζει στην πορεία για την ολοκληρωτική μάρανσή του

Ο Κομμουνισμός αποτελεί το επιστέγασμα και την ολοκλήρωση του σοσιαλισμού. Στον Κομμουνισμό (στο ***«βασίλειο της ελευθερίας»***) ο περιορισμός στην δυνατότητα ικανοποίησης αναγκών έχει σε μεγάλο βαθμό αναιρεθεί (λόγω της ραγδαίας αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας). Συνεπώς, η διανομή πλούτου γίνεται με βάση την αρχή «από τον καθένα σύμφωνα με την συνεισφορά του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του». Συνοψίζοντας:

- Κατάργηση και των διαφοροποιήσεων μέσα στους εργαζόμενους
- Ο νόμος της αξίας δεν υφίσταται ούτε τροποποιημένος και μερικά.
- Ο οικονομικός σχεδιασμός γίνεται με βάση τις αξίες χρήσης (φυσικά μεγέθη και εργασιακό περιεχόμενο)
- Επιπλέον, έχουμε μάρανση του κράτους

Σε αντίθεση, η μεταβατική περίοδος (η δικτατορία του προλεταριάτου) έχει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- Υπάρχουν τάξεις και επίσης σκληρή ταξική πάλη
- Ενώ τα βασικά μέσα παραγωγής πρέπει να έχουν κοινωνικοποιηθεί, εξακολουθούν να υπάρχουν ρυθμιζόμενες (ελεγχόμενες από το κράτος) ιδιωτικές επιχειρήσεις (είτε αυτεπάγγελτων είτε μισθωτής εργασίας)
- Υπάρχουν δύο τομείς: ο εναπομείνας καπιταλιστικός τομέας και ο νεοδημιουργούμενος σοσιαλιστικός τομέας, όπως με ενάργεια υποδεικνύει το υπόδειγμα Preobrazhensky (1967). Υπάρχει σύγκρουση αλλά και συμπληρωματικότητα μεταξύ των δύο αυτών τομέων. Η γενική κατεύθυνση την οποία πρέπει να προωθεί το κομμουνιστικό κόμμα και το εργατικό κράτος είναι η ομαλή (με την έννοια της μη-αποσταθεροποίησης της συνολικής οικονομίας) μεταφορά πόρων από τον πρώτο στον δεύτερο και η σταδιακή εξάλειψη του πρώτου.
- Αγοραίες σχέσεις εξακολουθούν να υπάρχουν αλλά είναι ρυθμισμένες και ελεγχόμενες
- Ο οικονομικός σχεδιασμός είναι μεν επιτακτικός αλλά δεν είναι εντελώς καθολικός (καθώς ένα τμήμα της οικονομίας λειτουργεί με ελεγχόμενες μεν αλλά εμπορευματικές

δε σχέσεις).

Στην μεταβατική περίοδος η ταξική πάλη δεν διεξάγεται άμεσα για την ίδια την πολιτική εξουσία (όπως στην φάση της αντεπανάστασης), αλλά μέσα στο πλαίσιο του εργατικού κράτους και της οικονομίας του.

Η αστική τάξη υπάρχει με την μορφή (α) των καταλοίπων της (δηλαδή του καπιταλιστικού τομέα), (β) σχέσεων με το εξωτερικό αλλά και (γ) νέες (ακόμη και λανθάνουσες μορφές) που γεννιούνται μέσα από την οικονομία.

Το βασικότερο πεδίο της είναι η συνύπαρξη αλλά και η διαπάλη ανάμεσα στους δύο τομείς της οικονομίας. Αυτή παίρνει διάφορες τεχνικές διαστάσεις.

Ένα σημαντικό ζήτημα είναι το πρόβλημα με τον χαρακτήρα του οικονομικού σχεδιασμού. Θα προσομοιώνει μία καπιταλιστική οικονομία, άρα θα γίνεται με βάση αγοραίες ή/και σκιώδεις τιμές ή με βάση φυσικά μεγέθη και εργασιακό περιεχόμενο; Η απάντηση δεν είναι ούτε εύκολη, ούτε προκαθορισμένη, καθώς εξαρτάται κρίσιμα από τις αρχικές συνθήκες. Μία «ηρωική» απάντηση μπορεί να οδηγήσει στην καταστροφή. Αλλά και το παρατεταμένο σύρσιμο ποδιών μπορεί να οδηγήσει στην αστική παλινόρθωση. Η διαπάλη γύρω από το ζήτημα αυτό είναι κρίσιμη.

Ένα άλλο κρίσιμο ζήτημα αφορά τον **ουσιαστικό έλεγχο** επάνω στην διαδικασία παραγωγής. Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να διακρίνεται η **τυπική ιδιοκτησία** των μέσων παραγωγής από τον **ουσιαστικό έλεγχό τους.** Μπορεί τυπικά η κυριότητα των επιχειρήσεων να ανήκει στο εργατικό κράτος. Όμως, εάν ο εργατικός έλεγχος τόσο στη σφαίρα της παραγωγής όσο και στη συγκρότηση του οικονομικού πλάνου υποχωρήσει και αυτά αφεθούν εξ΄ ολοκλήρου σε διευθυντές τεχνοκράτες (που όμως είναι απαραίτητοι), τότε οι τελευταίοι αποκτούν ένα ουσιαστικό έλεγχο των μέσων παραγωγής. Αυτό αργότερα, με την υποχώρηση του πρώτου επαναστατικού κύματος, μπορεί να οδηγήσει σε διαδικασίες ‘gentrification’ (αριστοκρατικοποίησης). Τμήματα των τελευταίων είναι η δυνατότητα (τουλάχιστον) αποκόμισης καλύτερων εισοδημάτων (όχι από την εργασιακή συνεισφορά τους αλλά από την ατομική ιδιοποίηση μέρους του κοινωνικού πλεονάσματος). Αυτές οι διαδικασίες «αριστοκρατικοποίησης» σταδιακά τείνουν να δημιουργήσουν εκ των έσω ένα -έστω και λανθάνον- αστικό στρώμα. Η εργατική συμμετοχή και ο εργατικός έλεγχος ιδιαίτερα στη σφαίρα της παραγωγής – παρά το ενδεχόμενο κόστος του σε χρόνο και προσπάθεια – αποτελούν καθοριστική δικλείδα ασφαλείας στο πρόβλημα αυτό.

Ένα άλλο ζήτημα, που συνδέεται συνήθως άμεσα με το προηγούμενο, είναι οι βαθμοί ελευθερίας που το καθολικό πλάνο δίνει στις επιχειρήσεις. Αυξημένοι βαθμοί ελευθερίας – στο όνομα της αντιμετώπισης υπαρκτών ή κατασκευασμένων προβλημάτων – ενισχύουν τις δυνατότητες του στρώματος των διευθυντών και τροφοδοτούν τις τάσεις οικονομικής αυτονόμησης τους. Η περίπτωση της Γιουγκοσλαβικής αυτοδιαχείρισης και η ύστερη σοβιετική εμπειρία αποτελούν αδιάψευστα παραδείγματα.

Και στα δύο τελευταία προαναφερθέντα ζητήματα, η σύγχρονη ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορικής δίνει ισχυρά εργαλεία για την αντιμετώπιση τους.

Τέλος, ένα κεφαλαιώδες ζήτημα αφορά το ίδιο το κομμουνιστικό κόμμα. Στο σημείο αυτό είναι καθοριστικής σημασίας η θέση του **Μάο Τσε Τουνγκ** ότι η **«αστική τάξη γεννιέται μέσα στο κόμμα».** Η συστηματική **απόσπαση των κομματικών στελεχών από την εργασιακή διαδικασία** και η μετατροπή τους σε *«ειδικούς της πολιτικής διαχείρισης»* τα απομακρύνει και τα διαχωρίζει από την εργατική βάση. Η ενδεχόμενη απόκτηση **πρόσθετων εισοδημάτων από αυτό τον ρόλο τους** παγιοποιεί αυτό τον διαχωρισμό και τους φέρνει κοντά στο στρώμα των διευθυντών. Η παλινόρθωση του καπιταλισμού στην ΕΣΣΔ βασίσθηκε καθοριστικά στη διαδικασία αυτή.

Οι προαναφερθείσες επισημάνσεις δεν αποτελούν κάποια *«βασιλική οδό»* προς το σοσιαλισμό. Ούτε προβλήματα που δεν δοκιμάσθηκε να αντιμετωπισθούν με διάφορους τρόπους στις υπάρχουσες εμπειρίες σοσιαλιστικής μετάβασης. Όμως, στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων είτε δεν αντιμετωπίσθηκαν, είτε αντιμετωπίσθηκαν ανεπαρκώς (κυρίως με ηρωικές αλλά ατελέσφορες βολονταριστικές εκστρατείες). Η σύγχρονη κομμουνιστική επαναθεμελίωση πρέπει να διδαχθεί από την εμπειρία του παρελθόντος αλλά και να παραγάγει την δική της καινοτόμα «ποίηση».

Σταύρος Μαυρουδέας, Νοέμβριος 2021